

Mogelijkheden scheppen

Van Martha Nussbaum verscheen eveneens
bij uitgeverij Ambo

Oplevingen van het denken. Over de menselijke emoties
Grensgebieden van het recht. Over sociale rechtvaardigheid
De breekbaarheid van het goede. Geluk en ethiek in
de Griekse filosofie en literatuur
Een waardig bestaan. Over dierenrechten
Niet voor de winst. Waarom de democratie de
geesteswetenschappen nodig heeft

MARTHA NUSSBAUM

Mogelijkheden scheppen

Een nieuwe benadering van
de menselijke ontwikkeling

Vertaald door
Rogier van Kappel

Ambo|Amsterdam

ISBN 978 90 263 2405 5

© 2011 Martha C. Nussbaum

© 2012 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,
Amsterdam en Rogier van Kappel

Oorspronkelijke titel *Creating Capabilities*.

The Human Development Approach

Oorspronkelijke uitgever The Belknap Press of Harvard University Press

© Published by arrangement with Lennart Sane Agency AB and

Harvard University Press

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagillustratie © Yasugoshi Chiba / AFP / ANP Photo

Foto auteur Sally Ryan

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers n.v., Antwerpen

Voor alle leden van de
Human Development and Capability Association

NOOT VAN DE VERTALER:

Bij het vertalen van Martha Nussbaums *Grensgebieden van het recht*, een eerdere verhandeling over de capability-benadering, hebben mijn toenmalige co-vertaler en ik ervoor gekozen om capability te vertalen als ‘vermogen’. Hoewel er geen centrale instantie is die normen voor dergelijke terminologie opstelt, werd mij vijf jaar later duidelijk dat de term ‘capability’ als vertaling van *capability* in het Nederlandse taalgebied inmiddels vrij algemeen ingang heeft gevonden. Bovendien heeft deze vertaling het voordeel dat de term ‘vermogen’ weer vrijkomt en dus op normale wijze gebruikt kan worden. Anders dan in *Grensgebieden van het recht* het geval was, wordt *capability* hier dus vertaald als ‘capability’, en niet als ‘vermogen’; deze laatste term wordt nu gebruikt als vertaling van *capacity* op plekken waar ‘capaciteit’ niet goed zou voldoen. Voor de eerder als ‘functioneren’ vertaalde term *functioning* is in dit boek, om dezelfde redenen, de term ‘functioning’ gebruikt. Ook elders is door middel van kleine aanpassingen geprobeerd de vertaling beter te laten aansluiten op het gangbare taalgebruik.

INHOUD

Voorwoord 9

- 1 Een vrouw streeft naar rechtvaardigheid 15
- 2 De essentiële capabilities 36
- 3 Een noodzakelijke contratheorie 74
- 4 Fundamentele rechten en aanspraken 103
- 5 Culturele diversiteit 144
- 6 De natie en de mondiale rechtvaardigheid 159
- 7 Filosofische invloeden 171
- 8 Capabilities en hedendaagse kwesties 197

Conclusie 251

Postscriptum 255

APPENDIX A

Heckman over capabilities 257

APPENDIX B

Sen over welzijn en burgerschap 262

Noten	269
Bibliografie	277
Dankbetuiging	295
Register	297

VOORWOORD

Lange tijd hebben economen, beleidsmakers en bureaucraten die zich bezighouden met de armere landen van de wereld, een verhaal verteld dat de menselijke ervaring vervormde. De heersende modellen waarvan deze mensen zich bedienden, verklaarden met grote stelligheid dat het leven in een land uitsluitend en alleen verbeterde als het bruto binnenlands product (bbp) per hoofd van de bevolking daarvan een stijging vertoonde. Deze zeer grove en primitieve maatstaf kende hoge cijfers toe aan landen waarin zich alarmerende ongelijkheden voordeden en een groot deel van de bevolking niet deelde in de economische vooruitgang die het land als geheel had geboekt. Omdat landen reageren op openbare ranglijsten die van invloed kunnen zijn op hun internationale reputatie, stimuleerde deze grove en primitieve benadering hen om zich uitsluitend in te zetten voor economische groei, zonder rekening te houden met de levensstandaard van hun armere inwoners en zonder zich bezig te houden met zaken als onderwijs en gezondheidszorg, die over het algemeen geen gelijke tred houden met economische groei.

Dit model wordt tot op de dag van vandaag gehanteerd. Hoewel het zich het stevigst verschanst heeft in standaardanalyses van de ‘ontwikkelingslanden’ – zoals die binnen op economische ontwikkeling gerichte organisaties als het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank worden opgesteld – wordt het ook in brede kring gebruikt om na te denken over de rijkere landen en over wat het voor hen inhoudt om zich te ‘ontwikkelen’ of de levenskwaliteit van hun bevolking te verbeteren. (Alle landen zijn ‘ontwikkelingslanden’, al wordt die uitdrukking soms gebruikt om naar armere landen te verwijzen. In elk land ter wereld valt nog heel wat te verbeteren voordat in een adequate levenskwaliteit voor alle inwoners is voorzien.) Omdat zich ook in deze landen grote ongelijkheden voordoen, leidt deze benadering daar tot soortgelijke verwrongen beeldvorming.

Tegenwoordig kent de wereld van het ontwikkelingswerk en -beleid een nieuw theoretisch paradigma. Dit paradigma staat bekend als de ‘human development’-benadering, maar wordt ook wel aangeduid met de termen ‘vermogensbenadering’, ‘capability-benadering’ of ‘capabiliteitsbenadering’. Het begint met een heel eenvoudige vraag: Wat kunnen mensen werkelijk doen en zijn? Over welke reële mogelijkheden beschikken ze? Deze vraag mag dan eenvoudig zijn, maar is tegelijkertijd ook complex, want de kwaliteit van een mensenleven heeft te maken met verschillende elementen, en de onderlinge verbanden daartussen dienen nauwkeurig onderzocht te worden. De complexiteit van de capability-benadering is zelfs een van haar aantrekkelijke eigenschappen; ze is vermoedelijk zeer geschikt om in te spelen op de complexiteiten van het menselijk leven en streven. Per slot van rekening is de vraag die ze stelt er een die mensen zichzelf in de loop van hun dagelijks leven ook vaak stellen.

Dit nieuwe paradigma heeft een steeds sterker wordende invloed gehad op internationale instellingen die discussiëren over menselijk welzijn, van de Wereldbank tot het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties (*United Nations Development Programme*, UNDP). Via de sinds 1990 elk jaar door het United Nations Human Development Report Office uitgegeven *Human Development Reports* oefent dit nieuwe paradigma inmiddels invloed uit op de meeste landen in de huidige wereld, die hierdoor werden aangezet tot het laten verrichten van eigen op capabilities gebaseerd onderzoek naar het welzijn van verschillende regio's en groeperingen binnen hun eigen samenlevingen. Er zijn niet veel landen die tegenwoordig niet regelmatig een dergelijk rapport publiceren. (Zelfs de Verenigde Staten hebben zich in 2008 bij deze groep aangesloten.) Er zijn ook regionale rapporten, zoals het *Arab Human Development Report*. Daarnaast bevordert de Human Development and Capability Association (HDCA), een organisatie met ongeveer zevenhonderd leden uit tachtig verschillende landen, onderzoek van hoge kwaliteit naar een breed scala aan onderwerpen waarbij de 'human development'-benadering en de capability-benadering een significante bijdrage hebben geleverd en nog kunnen leveren. Zeer recent nog heeft dit paradigma belangrijke invloed gehad op het verslag van de commissie-Sarkozy over het meten van economische prestaties en sociale vooruitgang.

Hoewel de capability-benadering steeds invloedrijker wordt, is ze voornamelijk uitgedragen in moeilijk leesbare, voor specialisten bestemde artikelen en boeken. Gewone lezers en universitaire docenten hebben zich beklagd over het ontbreken van een wat toegankelijker boek over dit onderwerp. Dit boek streeft ernaar om in die leemte te voorzien, de wezenlijke elementen van de benadering duidelijk uiteen te

zetten en mensen te helpen om de waarde van de capability-benadering ten opzichte van haar rivalen in te schatten. Het boek probeert echter vooral om de capability-benadering te situeren binnen de narratieve context van verschillende mensenlevens en op die manier te laten zien hoe de theorie van invloed is op wat beleidsmakers opmerken in deze levens, en hoe de theorie als gevolg daarvan van invloed is op het vermogen om door middel van beleid zinvolle interventies te construeren, interventies die niet eenvoudigweg een weerspiegeling vormen van de vooroordelen van intellectuele elites, maar die respect hebben voor echte mensen en hen mondig en weerbaar maken.

Het verbeteren van de levenskwaliteit van mensen vereist wijze beleidskeuzen en toegewijd handelen door vele individuen. Het lijkt daarom wellicht overbodig om een theoretische verhandeling over dit onderwerp te schrijven, ook al wordt daarin een overvloed aan narratieve details geboden. Theorieën vormen echter een groot deel van onze wereld. Ze bepalen het kader waarbinnen sommige kwesties worden gezien. Daardoor zijn ze van invloed op wat wél en niet als relevant wordt beschouwd, en duwen ze het debat een bepaalde richting op, zodat gekozen wordt voor sommige vormen van beleid en niet voor andere. Wijze actievoerders hebben maar al te weinig invloed in de wandelgangen van de macht. Omdat, zoals ik hier zal betogen, de gangbare theorieën die in de loop der geschiedenis bij het maken van beleidskeuzen op dit terrein als leidraad hebben gefungeerd, het volkomen bij het verkeerde eind hebben, zijn in het ontwikkelingsbeleid keuzes gemaakt die gezien vanuit het standpunt van in brede kring gedeelde menselijke waarden (zoals gelijkheid en waardigheid) verkeerd zijn. We hebben behoefte aan een contra-theorie om deze diepgewortelde maar ondoordachte beleids-

keuzen in de juiste richting te verschuiven. Een dergelijke contratheorie dient de menselijke ontwikkeling op nieuwe wijze te verwoorden, en ons een ander beeld te schetsen van wat onze prioriteiten zouden moeten zijn. De capability-benadering is de contratheorie die we nodig hebben in een tijdperk van dringende menselijke problemen en niet te rechtvaardigen menselijke ongelijkheid.

EEN VROUW STREEFT NAAR RECHTVAARDIGHEID

Overal ter wereld doen mensen verwoed hun best om een leven op te bouwen dat overeenstemt met hun menselijke waardigheid. Nationale leiders richten hun aandacht vaak uitsluitend op nationale economische groei, maar de bevolking streeft iets anders na: een zinvol leven voor zichzelf. Een stijging van het bbp heeft niet altijd veel verschil gemaakt voor de levenskwaliteit van mensen, en berichten over nationale welvaart zullen waarschijnlijk geen troost vormen voor degenen wier bestaan wordt getekend door ongelijkheid en gebrek.

Zulke mensen hebben behoefte aan theoretische benaderingen die hen kunnen helpen bij hun strijd, of die door de aandacht op hun lot te richten in ieder geval kunnen aanzetten tot openbaar debat; wat ze niet nodig hebben, zijn benaderingen die hun worstelingen verborgen houden of discussie en kritiek onderdrukken. Zoals de Pakistaanse econoom Mahbub ul Haq, die de grondslag heeft gelegd voor de *Human Development Reports* van het UNDP, in 1990 in de eerste van die verslagen heeft geschreven: 'De werkelijke rijkdom van een natie is gelegen in haar bevolking. Ontwikkeling

dient erop gericht te zijn om een omgeving te creëren die de mensen in staat stelt om te genieten van een lang, gezond en creatief leven.’ Deze eenvoudige maar belangrijke waarheid wordt te vaak vergeten in het streven naar materiële en financiële rijkdom. Volgens Haq heeft de ontwikkelingseconomie een nieuwe theoretische benadering nodig om te kunnen inspelen op de meest urgente problemen waarmee de mensen te kampen hebben.

Neem nu Vasanti, een kleine vrouw van begin dertig, die in Ahmedabad woont, een grote stad in de in het noordwesten gelegen Indiase deelstaat Gujarat. Vasanti’s man was verslaafd aan drank en gokken. Hij gebruikte het huishoudgeld om dronken te worden en toen dat op was, liet hij zich steriliseren om de bonus op te strijken die de overheid van Gujarat daarvoor uitkeert. Dus had Vasanti geen kinderen die haar konden helpen, en dat werkte enorm in haar nadeel, mede omdat een kinderloze vrouw een groter risico loopt op huishoudelijk geweld. Toen haar echtgenoot haar na verloop van tijd steeds vaker ging mishandelen, verliet ze hem en keerde terug naar haar eigen familie.

Arme ouders (of broers en zusters, als de ouders zijn overleden) zijn vaak niet bereid om een kind dat getrouwd is geweest weer in huis te nemen, en al helemaal niet als het om een vrouw gaat die een bruidsschat mee heeft gekregen. Het kind weer in huis nemen houdt in dat er nog een mond gevoed dient te worden, en dat ze er dus een heel nieuwe reeks angsten en zorgen bij krijgen. In het geval van Vasanti zou een scheiding kostbaar blijken omdat haar echtgenoot daarin niet wilde toestemmen. Ze mocht dan ook werkelijk van geluk spreken dat haar familie bereid was haar te helpen. Veel vrouwen in haar positie eindigen op straat, waar ze alleen met sekswerk in hun onderhoud kunnen voorzien. Vasanti’s va-

der, die vroeger onderdelen had gemaakt voor Singer-naaimachines, was overleden, maar in zijn vroegere werkplaats dreven haar broers nu een handeltje in auto-onderdelen. Met behulp van een van zijn oude naaimachines wist Vasanti, die haar intrek had genomen in de werkplaats zelf, een klein inkomen te verdienen met het maken van knoopsgaten voor de haakjes boven aan sari's. Intussen gaven haar broers haar een lening om een nieuwe machine te kopen, waarmee de zoom aan de onderkant van een sari bewerkt kon worden. Ze nam het geld aan, maar ze vond het niet prettig om afhankelijk te zijn van haar broers, want die waren getrouwd en hadden kinderen, en hun steun kon elk ogenblik worden ingetrokken.

Toen ontdekte Vasanti de Self-Employed Women's Association (SEWA), een baanbrekende non-gouvernementele organisatie (NGO) in Ahmedabad die zich inzet voor arme vrouwen. De organisatie, die is opgericht door de internationaal geroemde activiste Ela Bhatt, had tegen die tijd al meer dan vijftigduizend leden geholpen met onder meer microkredieten, scholing, gezondheidszorg en een vakbond. Anders dan sommige andere Indiase deelstaten heeft Gujarat gekozen voor een op groei georiënteerde beleidsagenda, zonder veel belastinggeld te besteden aan de behoeften van zijn armste inwoners. Overheidsprogramma's die Vasanti misschien hadden kunnen helpen – rechtshulp, gezondheidszorg, krediet, onderwijs – waren niet te vinden. Ze mocht ook van geluk spreken dat een van de beste NGO's in India zich toevallig min of meer in haar achtertuin bevond.

Met behulp van de SEWA wist Vasanti op haar eigen naam een lening af te sluiten bij een bank, zodat ze de schuld aan haar broers kon aflossen. (De SEWA is begonnen als een bescheiden kredietverleningsorganisatie, maar is tegenwoordig gevestigd in een indrukwekkend kantoorgebouw in de bin-

nenstad van Ahmedabad en runt daar een bank. Alle werknemers en directieleden van de bank zijn vrouw, en velen van hen hebben in vroegere jaren zelf een beurs van de organisatie ontvangen of deelgenomen aan een van de andere programma's van de organisatie.) Tegen de tijd dat ik haar ontmoette, enkele jaren later, had ze de lening vrijwel geheel terugbetaald. Ze kwam nu ook in aanmerking voor de scholingsprogramma's van de SEWA, en daarvan wilde ze gebruikmaken door lezen en schrijven te leren en zich de vaardigheden eigen te maken die noodzakelijk zijn voor een grotere sociale en economische onafhankelijkheid en politieke participatie. Samen met haar vriendin Kokila was ze actief betrokken bij het bestrijden van huiselijk geweld in haar gemeenschap. Deze vriendschap zou zonder de SEWA waarschijnlijk niet ontstaan zijn: want hoewel Vasanti arm is, is ze afkomstig uit de hoge kaste van de brahmanen terwijl Kokila afkomstig is uit een lagere kaste. Hoewel de scheidslijnen van kaste en religie in de samenleving als geheel maar al te zichtbaar zijn, is daarvan binnen de Indiase vrouwenbeweging nadrukkelijk geen sprake.

Welke theoretische benadering zou niet alleen de aandacht kunnen richten op de meest significante aspecten van Vasanti's situatie, maar ook kunnen aanzetten tot een adequate analyse daarvan, en aanbevelingen kunnen doen voor een juiste manier van ingrijpen? Stel nou eens dat we niet geïnteresseerd zouden zijn in economische of politieke theorie, maar uitsluitend in mensen: wat zou ons dan opvallen aan Vasanti en haar verhaal? Wat zouden we daarin van belang achten?

Ten eerste zou het ons waarschijnlijk opvallen hoe klein van stuk Vasanti is, en aanvankelijk zouden we dat beschouwen als het gevolg van ondervoeding in haar kinderjaren. Arme families zijn vaak gedwongen om al hun kinderen

slecht te voeden, maar we zouden wel willen weten hoe het haar broers was vergaan. Veel wijst erop dat meisjes in India minder goed gevoed worden dan jongens, en minder vaak naar de dokter worden gebracht als ze ziek zijn. Waarom? Omdat meisjes minder kansen op een baan hebben dan jongens, en dus minder belangrijk worden gevonden voor het welzijn van de gehele familie. Het werk dat ze in huis doen, brengt geen geld binnen, dus het is gemakkelijk om het economische belang ervan over het hoofd te zien. Bovendien trekken meisjes in het noorden en westen van India weg uit hun familie als ze trouwen, en krijgen dan een bruidsschat mee. Ze zijn dus duurder dan jongens, en ouders vragen zich vaak af waarom ze hun geld zouden moeten uitgeven aan meisjes die als zij straks oud zijn toch niet in de buurt zullen zijn om hen te helpen. De sterftcijfers onder tweede dochters in het noorden en westen van India zijn berucht hoog, en dus is Vasanti's voedingstekort niet alleen het gevolg van armoede, maar ook van genderdiscriminatie.

Ongelijke eigendoms- en erfrechtregelingen dragen bij aan de moeilijke omstandigheden van India's dochters, en iedereen die nadenkt over het leven van Vasanti dient ook de rol van dergelijke arrangementen onder de loep te nemen. De systemen van het personen- en familierecht die in India al sinds de onafhankelijkheid bestaan, zijn ontleend aan religieuze systemen en institutionaliseren zonder uitzondering grote ongelijkheden voor vrouwen. Tot 1986 bijvoorbeeld erfde een christelijke dochter niet meer dan een kwart van het bedrag dat naar een zoon ging, een gewoonte die ongetwijfeld bijdraagt aan het minder hoog inschatten van de waarde van het leven van een dochter dan dat van een zoon. Ook hindoevrouwen hebben te lijden gehad onder ongelijkheden in het op hen van toepassing zijnde eigendomsrecht; pas in 2005, ze-

ven jaar nadat ik Vasanti had ontmoet, kregen ze gelijke rechten op landbouwgrond. Haar familie bestaat niet uit grondbezitters, maar een analyse van haar lastige situatie zou vanzelf ook onze aandacht op dit nauw verwante onrecht vestigen.

Door over dergelijke kwesties na te denken, zou onze aandacht vanzelf gevestigd worden op de opvallende onevenwichtigheid in de samenstelling van de Indiase bevolking. Demografen schatten dat in situaties waar dezelfde voeding en gezondheidszorg aanwezig zijn, vrouwen gemiddeld iets langer leven dan mannen – zodat we zouden verwachten dat er voor elke 100 mannen ongeveer 102 vrouwen zijn. In plaats daarvan heeft de meest recente Indiase volkstelling uitgewezen dat er op elke 100 mannen 92 vrouwen zijn. Het gaat hier om gemiddelden. In het zuiden, waar eigendom wordt doorgegeven via de vrouwelijke lijn, en waar de man zijn intrek neemt in het huis van zijn bruid in plaats van zijn bruid mee te nemen, stemt de levensverwachting van vrouwen overeen met die van de voorspelling van de demografen: in de deelstaat Kerala zijn er op elke 100 mannen 102 vrouwen. In enkele noordelijke staten daarentegen is de verhouding alarmeerd scheef: een huis-aan-huisonderzoek in een gebied in het landelijke Bihar leverde het verbazingwekkende getal van 75 vrouwen per 100 mannen op. Het is bekend dat deze onevenwichtigheden groter worden zodra er informatie over het geslacht van het ongeboren kind beschikbaar komt. Vruchtwaterpunctieklinieken zijn overal in het land te vinden. Omdat abortus van kinderen van ongewenst geslacht in India zo'n wijdverbreid probleem vormt, is het illegaal om onderzoek te doen naar het geslacht van de foetus, maar deze wet wordt nauwelijks gehandhaafd.

Vasanti mocht dan ook van geluk spreken dat ze überhaupt nog leefde. Haar familie had haar niet bijzonder goed